

Azokban az osztályokban, ahol a tanulók keveset olvasnak, a szövegmegértő képesség is jóval gyengébb. Jól látszik az is, hogy a tanulók életkorának előrehaladtával az olvasásra fordított idő mennyisége csökken. Ezért szükséges, hogy a tanár figyelmé kiterjedjen az órán és az iskolán kívüli olvasási tevékenység szervezésére is. Ebbe a munkába be kell vonni a szülőket is, akiket meg kell győzni arról, hogy a szaktárgyakhoz kapcsolódó irodalom megvásárlásával és otthoni olvastatásával segíthetik gyermekeik eredményesebb munkáját. (Szülői értekezleteken, fogadóórákon az aktuális szakirodalom ajánlása.)

Az otthoni olvastatás szokássá válását segíteni lehet rendszeres ellenőrzéssel és értékeléssel, hisz így a tanulók sikerélménye is biztosított. (Kiselőadások tartása tanórán, tanulmányi kirándulásokon, szakkörökön.) A tehetséggondozás egyik legjobb lehetősége a tanulmányi versenyekre való felkészítés az olvastatás módszerével, amely ebben az esetben lehetővé teszi a szakirodalom önálló, kreatív feldolgozását. Az értékeléssel motivált szakirodalom otthoni olvastatásával kialakul a tanulóknál az az igény, hogy szabad idejüket értelmesen töltve szakismereteket szerezzenek. Ez a pályairányítást is szolgálhatja.

Összegezve: Tudjuk azt, hogy a tanárnak az órai és az órán kívüli lehetőségei korlátozottak. Mindig a tanulók értelmi képességeitől, neveltségi szintjétől, szociális körülményeitől függ egy tantárgy pedagógiai technológiája. Ezért kell mindig osztályra szabottan tervezni az óra didaktikai, nevelési feladatait és a módszerek kombinációit. Ha a tanárok mindezen szempontokat figyelembe veszik, akkor teljesíteni tudják a differenciált foglalkozás eredményeképpen azt, hogy a jó képességű tanulóknak tág perspektívákat nyitva megmutatják az életre való felkészülés optimális lehetőségeit; a gyengébb képességűeket felzárkóztatják arra a szintre, hogy az általános iskolai tanulmányaikat befejezve legalább az alapképességekkel rendelkezzenek.

IRODALOM

- Fábián Zoltán szerk.: Az olvasástanítás összefüggő szakaszának tantárgypedagógiai vizsgálata. Jászberény, 1967.
Kádárné Fülöp Judit-Takács Etel: Ki tud olvasni? Köznevelés, 1981. 3. sz. 17-19. old.
Lénárd Ferenc: Képességek fejlesztése a tanítási órán. Tankönyvkiadó, Budapest, 1979. 51-64. old.

DR. TÖRÖK GÁBOR
Szeged

Kisded lecke a lírai többértelműségről — meg a tankönyvi szómagyarázatokról

Nem vesztegetnénk rá szót, hogy a Ludas Matyi egy krokija [1] célba vette az általános iskola nyolcadikos irodalomkönyvét, közelebbről azokat a szómagyarázatokat, amelyeket József Attila „Anyám” című verséhez fűzött a tankönyvíró. Azonban e humoreszkeknek — hogy úgy mondjam — tünet értéke van. Sem a panaszkodó soltvadkerti tanár és kollégái, sem Radványi Barna nem ismerkedhetett meg eddig kellőképpen a művészi többjelentésűség (poliszémia) jelenségével és működésével[2].

Szavaink jó része már a szótárban több jelentésű. A mindennapi életben is, elméleti szövegekben is általában olyan helyzetbe és szöveg-összefüggésekbe kerül a poliszém szó, hogy több jelentése közül csak egyetlen marad érvényben, a többi érvénytelenné válik. Megtörténik egyértelműsödés a költészetben is, nem is ritkán: de ott már korántsem mindig! Elvégre végül is az egész költeménynek mindig többjelentésűnek kell lennie: valamilyen sajátos valóság-, illetve életdarab ábrázolásával, kifejezésével olyan „határolt végtelenséget” (intenzív totalitást) kell jelentenie, amely egy további síkon vagy többön átad valamit nekünk abból az emberi lényegből, amely aztán ott munkál minden alkotó, változtató, szabadságra és tudatosságra törő emberben úgy, hogy működve: gazdagodik, fejlődik, kibontakozik.

Az egésznek ezt a különös-általános viszonyú többjelentésű voltát sejtethetik a részek is. Sejtethetik akár szójáték látszatában is. Provokatív példa rá Tandori Dezső „epigrammája”:

KOMOLYRA FORDÍTANDÓ SZÓ

Max Ernst emlékére

LYOMOK.

Szót komolyra fordít: 1. „komolyra változtatja a hangnemet”; 2. „visszajára fordítja (meg) az értelmetlen szót, s így értelmet kap; visszafelé olvasva az értelmetlen betűsort, az eredmény: komoly” [3].

Egy „komolyabbra fordított” példa:

Ha engem ezek itt feldarabolnak
– Ez az enyém! Ettől eddig nekem kell! –,
kimért vagyok. Csak osztzkodjatok,
de közben én hadd alszom.

Kimért vagyok: 1. „költészetem kiárusítva, részekre, parcellákra van kimérve”; 2. „feszessen tartózkodó vagyok, nem avatkozom be kiméretegetésembe, fölparcellázásomba (csak hagyjatok aludni)” [4].

A lírai poliszemiának koránt sincs mindig játékos, groteszk hatása. Mélységesen komor Kányádi Sándor verse:

VANNAK VIDÉKEK

vannak vidékek ahol
a fölösleges
kutyá- és macskakölyköket
vízbe ölik vagy elevenen
eltemetik
de mielőtt még *a szemük*
kinyílt volna
de mielőtt még *a szemük*
kinyílt volna

Kinyílt a szeme: 1. „szemét felnyitva már lát, érzékel”; 2. „egyszerre csak öntudatra ébredt, s öntudatra ébredve bátorra, követelőzővé vált”; 3. „megokosodott, tisztábban kezd látni” [5].

A tankönyv verseire térve, kell-e bizonygatnom, hogy József Attila híres „Favágó”-jában is ott a kétértelműség?

amott is vág egy s dörmög közben
tövit töröm s a gallya jut.
– Ejh, dönts d a *tökét*, ne sírátkozz . . .

Tökét: 1. „a fa *tövit*, tönkjét, rönkjét”; 2. „a tökés, a kapitalista rendszert”. Termelő és forradalmi munka különbözik is, össze is függ, össze is forr a valóságban: a költői nyelv kohójában poliszém szó olvasztja egységgé a két munkát. Tudja ezt jól a humoreszk írója is, de épp csak megpendíti, sőt a humoros hatás kedvéért ellentétbe állítja ezt a többjelentésűséget az „Anyám” teljességgel azonos poliszémiájával:

Látom, megáll a vasalóval.
Törékeny természet a *tőke*
megtörte, mindig keskenyebb lett –
gondoljátok meg, proletárok – –

A tankönyv szerzője, Dobcsányi Ferenc ezt a lapalji jegyzetet fűzte a *töké*-hez: „Farönk, tőke, amelyre a mosóteknőt helyezik”. A magyar nyelv értelmező szótárában is ott a *tőke*¹ címszó ilyen jelentésárnyalata: „vastagabb fa törzséből levágott, rendszerint henger alakú, tömör rész, amelyen különféle munkafolyamatokat végeznek”, „tönk”. Említi a szótár a *favágó*, *búsvágó tökét*, a csizmadia, a mészáros tökéjét. Ehhez fűzhetjük hozzá a *mosótökét*, a *mosónő tökéjét*. Közvetlenül azért tört meg az Anya törékeny termete, mert annyit kellett görnyednie a mosóteknő fölé.

Igaz, nem épp szerencsés a tankönyvnek ez a szómagyarázata. Hozzá kellett volna tenni az *is* kötőszót, valahogy így: „Jelenti a farönköt, tökét is, amelyre ráhelyezik a mosóteknőt”. De lebecsülte volna a szerző a nyolcadikosok értelmezési képességét, ha e mellé a tárgyas jelentés mellé odabiggyesztette volna az átvitt-általánost („tökés rendszer”). Aztán meg mi értelme maradt volna egy ilyen „szabatosabb” és „teljesebb” szómagyarázat után a tankönyv következő oldalán a 2. feladatnak: „Értelmezzétek ezt a sort: »Törékeny természet a tőke megtörte«”? Hiszen épp itt kell fölmutatnia a tanulóknak a különbséget az általánost is, és épp a *tőke* többjelentésűségével a megoldás központjában.

Épp a vers címére hivatkozva is élesen vitáznék azzal a magyartanárral, aki kétségbe vonná a „Favágó” *töké*-jének kétértelműségét. És az „Anyám” kapcsán eretnokség-e, bűn-e, ha valaki a tanárok közül – esetleg épp a városi származásúak közül – csak is a tökés rendszert érzi a kérdéses sorban? Ha az ötvenes évek „durchpolitizáló” tanai még ilyen megkétszerezve is hatnak benne? Hát bűnnek éppen nem bűn: csak szegényítése ennek a csodálatosan gazdag versnek! Csak épp a csúcának a tompítása, kettős hatásának megfelelése! (Más kérdés, hogy a feladat emlegette sor persze nem egyetlen verssor, hanem egy harmaddal több . . .)

A tapasztalt magyartanár jól tudja: az irodalmi tankönyvek szómagyarázatai, lapalji jegyzetei csakis a legszükségesebb értelmezéseket adják meg. Az ötödikes irodalomkönyvnek egy olyan egyszerű olvasmánya, mint Kassák „Tengerek” című írása h á r m a t : közepes-gyenge képességű osztályban még legalább tíz volna szükséges. A hetedikben Mikszáth karcolatához, „A korlátfá”-hoz sem csatolnak többet h á r o m n á l , pedig gyengébb osztályban elkelne tizenkettő is (pl. *községi bíró*, *szolgabíró*, *útbiztos*, *alispán*, *iktató*, *fogalmazó*, *számvetőség*, *kitűzi az árlejtést*, *folyóvá tétetik* vmilyen összeg, *curriculum*, *közigazgatási fórum*; *letárgyalás* ,megvitatás, megtárgyalás’, *ha* ,hogyan vajon’).

A képzett tanár azt is jól tudja, hogyan fejlesztheti épp a teljesen kimerítő tankönyvi szömagyarázatok h é z a g a i b ó l , h i á n y a i b ó l húzva hasznót, gyümölcsöző módon a szótárhasználat igényét is, a tanulók szókinsét is; megkülönböztetve persze a csak passzív szókészletben szükséges elemeket az aktív szókinsbe építendőktől.

De ez mind nem elég. Hogy a tankönyv miért olyan, amilyen, arról tudni kellene egyet-mást a nagyközönségnek is; és ennél jóval többet a diákoknak is, szüleiknek is. Nem kötelességünk a mundér védelmében sem szentté avatni a tankönyvszerzőket (ha titkon sajnáljuk is őket), de a szidalmazás ellen megérdemlik támogatásunkat.

Sokan, sokszor elmondták: a tankönyv a l a p ! Ez a metafora akkor lesz eleveenebb, ha a tanuló ezen az alapon állva rászokik, hogy k é r d e z z e n . Ha a tankönyv jegyzeteit látva és a tanári magyarázatot meghallgatva is maradtak kételyei a szöveg értelmezésében, kérdezze a szaktanárt, a napközist, a szüleit – és a hozzáférhető szótárakat.

Kérdeztek azok a soltvadkerti kisdíákok is, akiknek nem tudott felelni a tanáruk, és rosszul felelt nekik Radványi Barna is. Talán most, hogy ezt elmondhattuk, a tanári felelet is jobban sikerül majd, s a humorista se képzelt hibákra lődöz.

Az irodalmi tankönyvek – legalábbis szándékuk szerint – nem véletlenszerűen magyaráznak meg ezt, hagynak megvilágítatlanul amaszt, közlik a kérdéses szó egyik jelentését, hallgatják el – esetleg pedagógiai célzattal – a másikat, hanem szándékosan hagynak teret a tanári munkának is, a kisdíák önálló szövegfeldolgozó tevékenységének is. Nemcsak más tárgyak taneszközeinek, hanem a magyar irodalmi tankönyveknek is megvan a sajátos használati módjuk, módszerük. Nem titok ez: tudni kell róla nemcsak a szaktanárnak, hanem a tanítványainak is, a nagyközönségnek is.

JEGYZETEK

- [1] *Radványi Barna*: Új Marseillaise. Ludas Matyi, 1985. máj. 1.
- [2] *Roman Jakobson*: Hang – jel – vers. Bp., 1969. 257; *Galvano della Volpe*: Az ízlés kritikája. Bp., 1970. 156; *Miklós Pál*: Olvasás és értelem. Bp., 1971. 132–41; stb.
- [3] A magyar nyelv értelmező szótára.
- [4] Ugyanott.
- [5] *O. Nagy Gábor*: Magyar szólások és közmondások. Bp., 1966. 628.
- [6] *Vö. Békés István*: Napjaink szállóigéi. Bp., 1968. 312.

DR. KÁNTOR SÁNDORNE
Debrecen

A szabályos és az archimédészi félig szabályos testek modelljeiről

Az új általános iskolai matematika-tanterv szerint a 6. osztály 8. ciklusának anyagában a „Készítsünk építőjátékokat” c. fejezetben (Tk. 230–234. oldal) a tankönyvről poliéderek építését javasolják. Feladatként tűzik ki, hogy a 233–234. oldalon lévő 1–18. sorszámmal jelölt testeket az 1. ábra alapján készítsék el a tanulók, és mondják meg előre, hogy melyik testhez hány lap szükséges, és milyen alakúak, ill. a megépített tes-